

УДК 32:929Milovanović М.

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6312020.6>

Прегледни рад

Бранко Надовеза

Институт за новију историју Србије, Београд

Миодраг Перих

Институт за политичке студије, Београд

МИЛОВАН МИЛОВАНОВИЋ КАО ДИПЛОМАТА

Сажетак

Милован Миловановић се бавио проблемом источног питања, тј. политике балканских држава и великих европских сила према проблему источног питања у другој половини 19. века. Посебно се бавио српско-бугарским односима, њиховом историјском и савременом проблему. Један је од првих аутора који се почео озбиљно бавити српско-хрватским односима.

Кључне речи: Милован Миловановић, Балкански савез, Србија, Бугарска, Русија, Турска, дипломатија, политика

Милован Миловановић несумњиво спада међу највеће српске дипломате у српској историји. Он се може сврстати уз највеће државнике Србије XIX и почетка XX века. Карађорђе и Милош Обреновић су дали највећи допринос ослобођењу Србије од турског ропства, а признавање Српске државности на Берлинском конгресу 1878. године и њену изградњу до 1914. године су заслужни и краљ Милан Обреновић, Никола Пашић, међу њих се може сврстати и Милован Миловановић.

Милован Миловановић, политичар и књижевник, (17/2 1863), Београд – 18/6 1912, Београд). Положио је докторат права у Паризу, са једном расправом у гарантним уговорима, која је запажена у стручној књижевности, 1888. постао је професор државног и међународног права на Великој школи. Био је секретар уставног одбора 1889, узео је великог учешћа у редиговању новог Устава и у изради органских закона, нарочито закона о изборима за Народну Скупштину. Под радикалним режимом од 1889. био је његов правни бранилац у јавности. Привукао је велику пажњу својом одбраном протеривања краљице Наталије (1891). Био је начелник Министарства Иностраних дела 1890. Отпуштен је 1892, после доласка либерала на владу, па је 1893, после државног удара од 1/4, наново ступио у државну службу, као начелник Министарства иностраних дела, али је 1894, када је настала ера неутралних министарстава, био отпуштен по други пут. Године 1896/97. био је министар правде у Симићевом министарству. После силаска са власти, отпуштен је и по трећи пут, 1899, и приликом атентата на краља Милана, осуђен у одсуству на две године затвора. Даље, 1900. био је посланик у Букурешту, 1901. министар народне привреде у министарствима Алексе Јовановића и Михаила Вујића. Миловановић је један од редактора Устава од 1901, један од твораца напредњачко - радикалне фузије, и њен главни бранилац у парламенту, 1902 био је кратко време министар финансија, потом посланик у Риму, на коме је положају остао до 1907, када је ступио као министар иностраних дела у Велимировићево министарство. Управљао је спољашном политиком Србије скоро пет година без престанка, све до своје смрти. Из министарства Велимировићевог прешао је у министарство Новаковићево, а из министарства Новаковићевог у министарство Пашићево, да би 1911. постао је председник министарства, задржавајући у својим рукама министарство иностраних дела. Миловановић се затекао на челу српске дипломатије у тренутку анексионе кризе, и успео је да постави српско национално питање пред Европу, и опет зато да избегне рат с Аустријом. Из страха од новог надирања Аустрије на Балкан, начинио је Миловановић 1912. споразум са Бугарима, који је био полазна тачка за Балканске ратове, убрзо после његове смрти. У спољашњој политици Миловановићеве су главне идеје биле: наслон на француско-

руски савез и споразум балканских држава. Био је цењен, и у земљи и на страни, као изврсни дипломат. Миловановић је написао велики број расправа из уставног права и дипломатске историје, од којих су најважније: Срби и Хрвати (1895) и Срби и Бугари (1898). Био је сарадник радикалних листова Одјека и Самоуправе и један од оснивача радикалнога часописа Дело (1894).¹

Ако изузмемо његову делатност у оквиру Народне Радикалне странке и у српској унутрашњој политици, стварање Балканског савеза представља свакако најуспешнији потез српске дипломатије у њеној историји. Поготову створити савез Србије и Бугарске чији су односи током читаве историје били у антагонизму и противуречности, поготову после Санстефанског мира и српско-бугарског рата 1884, било је право ремек дело српске политике и дипломатије.

Миловановић је сматрао да Србија мора балансирати између западних сила, поготову Италије и Аустро-угарске, па преко природног савезника на словенској и православној основи Русије, и са слободним балканским народима. Ослобођење српства у Османској и Хабсбуршкој монархији је основа те политике, Миловановић је увек давао предност дипломатији у односу на рат, што га је често доводило у сукоб са Николом Пашићем и другим радикалним елементима у Србији.

Анексија Босне и Херцеговине 1908. године, је први велики изазов за Србију. Миловановић је био за ширење Србије подједнако у свим правцима, поготово према Јадранском мору, а Никола Пашић је био више за Јужну и Стару Србију. Анексија 1908. године, је показала да се Србија налази пред великим догађајима.

Влада је била у не малој неприлици. Др Милован Миловановић, као одговорни министар, није био за крајње мере, знајући да Русија није способна за борбу, да Француска даје јасно разумети како рат, због српског питања, у том облику, не би био довољно схваћен у његовим редовима и да нас и друге силе не би помогле у оној мери коју ми желимо. Опозиција је веровала да би руско јавно мишљење могло ипак

¹ Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, Књ. 2, И-М, Библиографски завод, Загреб, 1927.стр. 773-4.

утицати на владу да буде енергичнија, мислећи да у Русији, пространој и бесконачној, има ипак више снаге него што малодушни представљају. Веровало се, даље, да ће и Турска устати на одбрану својих права и да би се могао створити војнички савез и с њом. У Петроград је, стога, послато више јавних радника, да „обрађују” јавно мишљење, а упућен је и сам Никола Пашић, а у Цариград је послат Стојан Новаковић. Није требало много времена па да се види да од савеза с Турском неће бити ништа. Она није била спремна за велику борбу, и мисао о неком рату с Аустријом тамо нико није узимао у озбиљну комбинацију. Претње, бојкот робе и преговарање са Србијом служили су само за то да се прави притисак на Беч како би се отуд добили што већи материјални уступци. У Петрограду, јавно мишљење осуђивало је Извољског и имало пуно словенског братског саосећања, али су сви одговорни кругови, у свакој прилици, јасно наглашавали да они не могу ући у рат. То је наглашавање било искрено, сасвим искрено, али и наивно. Оно је значило бацање оружја унапред и чинило је да противник остане докраја упоран и непомирљив.²

Анексија је показала сву протувуречност великих сила и поготову одређену слабост руске дипломатије, било је то друго велико разочарање у Русију после Санстефанског мировног уговора. Албански устанак 1911. године, и турско-италијански рат показали су слабост Отоманске империје, али то је била прилика за Србију и остале балканске народе да се коначно протера Турска са Балкана.

Склапање Балканског савеза између Србије, Бугарске, Грчке, Румуније и Црне Горе, имало је своју политичку, правну и историјску димензију; као и аспекте тајне и јавне дипломатије. За то је био идеалан Милован Миловановић.

Тадашњи српски министар иностраних послова Милован Миловановић био је познати стручњак за међународно право, културан, образован, окретан дипломата, жовијалан, духовит и nonшалантан у европском друштву, добар познавалац манира и психологије западноевропске дипломатије: енглески краљ Едвард VII говорио је за њега: „То је највећи Европејац од свих Балканаца...” Немачки државник Кидерлен-Вехтер

2 Владимир Ћоровић, *Историја Срба*, Дом и школа, Београд, 2003, стр. 715.

рекао је, једном, поверљиво француском амбасадору: „Тај Миловановић је једини Србин који води рачуна о томе шта се мисли у Европи”. Хардинг је рекао да Миловановић има „велику интелигенцију и извешан смисао за хумор”. Кад је Миловановић узвикнуо: „То је крај свих наших нада”, Хардинг је додао: „...И илузија!” Миловановић се насмејао од срца. Чак се и у Аустрији, на врхунцу кризе, говорило о Миловановићу без жучи и са поштовањем.

Он је био спретан крманош за вожњу по мирном мору, али недовољно сигуран за велике таласе. Ту су га хендикепирала два његова својства: није имао довољно јаких нерава и психичке стабилности за тешке ситуације и лако је и нагло прелазило из тмурних расположења у оптимистична и обратно; са својом филозофијом епикурејца, није волео ризике и напрегнуте испите издржљивости, и клонио их се. И друго, у судару са једном тешкоћом сувише је брзо налазио нову комбинацију, да је каткад могло изгледати да ни сам не држи баш много до решења које предлаже. Тешкоће су код њега чешће изазивале клонулоост но пркос; 6. октобра 1908. године секретар аустроугарског посланства јављао је из Београда: „Министар иностраних послова се, по општем мишљењу, потпуно скљокао и не господари својим нервима...”³

Многи српски политичари и јавни радници нису много веровали у Балкански савез. Сам Никола Пашић није се много ангажовао у вези са тим, вероватно се плашио могућег неуспеха, а поготово је сумњао у могућност савеза са Бугарском или незаинтересованост Румуније за савез. Русија је више пута упозоравала Србију на опасност од војних акција, то се видело у случају анексионе кризе. Многи су сматрали да ће се источно питање решити тако што ће се само Турска урушити услед унутрашњих слабости и проблема.

Прва последица тог рата била је убрзавање рада на склапању савеза балканских држава. Дотле, преговори су ишли споро и тешко; после објаве тог рата, у опасности да велике силе не почну какву акцију на Балкану, балканске државе су саме осетиле потребу да се приближе и споразумевају. Већ 29. фебруара 1912. склопили су др Милован Миловановић и Иван

3 Ђорђе Раденковић, *Пашић и Србија*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 429.

Гешов српско-бугарски савез; иза тога је дошао бугарско-грчки савез 16. маја, а 19. јуна била је потписана српско-бугарска војна конвенција. Савез између Србије и Црне горе углављен је 14. септембра.

Српско-бугарски уговор имао је циљ да те две државе гарантују узајамно „државну независност и неповредност државне територије”, и то пуном војничком сарадњом у случају напада једне или више сила. Члан 2, тог уговора имао је ову одредбу: „Обе уговорне стране обавезују се да притекну једна другој у помоћ целокупном својом снагом у случају, да ма која велика сила анектира, окупира или војнички заузме, ма и привремено, ма који део балканске територије која се сад налази под турском влашћу, ако једна од њих сматра то као противно њеним животним интересима и као „casus belli”. У тајном додатку том уговору, у чл. 1, предвиђена је могућност заједничке акције против Турске, ако у њој наступи стање које би угрожавало националне и државне интересе обеју држава или једне од њих, или ако би уопште дошла у питање територијална ликвидација Турске царевине. У чл. 2. Бугарска је признавала Србији област северно и западно од Шар-планине, а Србија Бугарској област источно од Родопа и реке Струме. За подручје између тих области одређена је, у крајњем случају, ако не би дошло до споразума, арбитража руског цара, која би била обавезна за обе уговарачке стране. Руска влада имала је бити унапред обавештена у случају да се балканске државе реше на војничку акцију против Турске. Природно је потом, да је царска влада добила сва обавештења о савезу, при чијем је склапању њена дипломатија имала и иначе живог учешћа; али су савезници желели да њихов уговор остане у тајности.⁴

Миловановић је био добар познавалац Запада. Балкански савез је створио тек када је био сигуран да западне силе, поготово Аустроугарска, неће оружаном помоћи Турској као више пута у историји. Створио је и многе тајне војне конвенције, то је било лако са Румунима, Грцима и Црном Гором, али најтеже је било са Бугарском која је отворено претендовала на целокупну Вардарску Македонију, хтела излаз на Егејско море, те Једрене и Добруцу у свом саставу, што је доводило у сукоб са свима.

4 В. Ћоровић, стр. 723.

Балкански савез и његов огромни успех за Србију су створили мит о храброј Србији и њеној војсци. Прерана и изненадна смрт Милована Миловановића, јуна 1912. године, су однели и могућност да постане лидер Србије, већи и од Николе Пашића. Видна је била његова уздржаност.

Доста дискусија вођено је око питања: ко је био главни архитекта Балканског савеза?

Какав је био стварно Пашићев став према Балканском савезу у доба његовог рађања, какав је био његов удео у прављењу тог савеза? Ватрене присталице Пашићеве тврдили су да је он из позадине дириговао читавом активношћу око грађења савеза; ватрени противници Пашићеви су тврдили да је то било искључиво Миловановићево дело, да Пашић није имао никаквог удела, да га чак није ни одобравао. Ствари постају схватљивије, ако се наведу неки елементи самог споразума и неке околности око њега.

У територијалном споразуму око поделе интересних сфера у Македонији, Србија је приликом погађања учинила велике уступке; Велес, Прилеп, Битољ и Охрид су препуштени Бугарима; Србији су имали да припадну Скопље, Тетово и Дебар, па и то условно, уз арбитражну потврду руског цара. Ова Миловановићева великодушност у погађању око Македоније проистицала је из његове целокупне дипломатске концепције: он је сматрао да је српска егзистенција угрожена, пре свега, са севера од Аустрије и да Србија може једино преживети ако нађе заједнички језик са Бугарском и раскине гвозден обруч који је Беч упорно ковао око њеног грла.⁵

Миловановићево образовање, процена и храброст била су одлучна у склапању Балканског савеза и његове победе 1912. године, можда да је он остао жив не би дошло до катастрофе 1913. године, пораза Бугарске и повратка Турске у Једрене. Али најважније је да је Миловановић проценио да је Аустроугарска неће војно помоћи Турској 1912. године.

Реалиста Пашић, видео је да Миловановић има доста права у оцењивању аустријске опасности; тактичар Пашић није желео да на свој конто упише непопуларне конзеквенце

5 Ђ. Раденковић, стр. 461.

које би из тог политичког закључка произилазиле. Осим тога постојао је још један разлог због кога се Пашић уздржавао да у одлучујућим данима буде на предњем делу позорнице. У време закључивања Балканског савеза запажа се појачана активност официра – црнорукаца са својом организацијом *Уједињење или смрт*, основане почетком маја 1911. године.

Миловановић је за своју акцију задобио и друге патриотске факторе у Србији осим радикала, као и све угледне личности из јавног и културног живота. Никола Пашић је током стварања савеза остао по страни.

Разуме се тај његов привремени одлазак у сенку, могао је носити и клице опасности за његову свемоћ; Миловановић је појачавши свој углед у Русији, са Балканским савезом у цепу, измирен са црнорукцима на бази блиске ратне перспективе, почео је озбиљно помишљати на истискивање Пашића. Теза Миловановића: у наступајућим пресудним данима, спољашна политика где је он мајстор, важнија је од унутрашње; Пашић је више странчар него државник, а догађаји императивно траже да се државничка далековидост претпостави уском партијском рачунању. Да ли би успео да оствари своју амбицију која је све више расла? Тешко је рећи. Његова изненадна смрт ставила је тачку на њихово супарништво.⁶

Да је којим случајем Милован Миловановић остао жив, можда би Србија могла избећи катастрофу коју је доживела у великом рату 1914–1918. године, без обзира што се нашла на страни победника. Миловановић је имао визију политике дипломатије која је често недостајала српским политичким факторима у тешким тренуцима.

Милован Миловановић је у доба анексионе кризе 1908. покушавао да створи реалну компензациону политику за Србију.

У његовој политици водећа идеја је била очување српских интереса - утилитаризам. Српски протести због анексије су могли бити: формални, ратоборни (што је он одбацивао) и умерени. Миловановић се определио за ове последње без икакве задње мисли. Он је схватио да босанско питање неће

6 Исто, стр. 463.

много узбудити Европу. Равнодушна према судбини Босне, Европа ипак није могла остати равнодушна према претњама српској независности. Тако је од суштинског значаја било повезати српске интересе са европским. Улогу европског чувара могла је на Балкану играти само Србија која је у том тренутку била у опасности од аустријске агресије. Да би Србија била способна за такву улогу, било је од суштинског значаја обезбедити јој територијалну накнаду која би јој омогућила физичку повезаност са Црном Гором. Српски интереси су на тај начин постали интегрални део европских, укључујући ту и улогу Србије као баријере даљем продору Аустро-Угарске. Миловановић је настојао да за Србију обезбеди улогу интегралног дела европских интереса. Он је био дубоко убеђен да је својом политиком осигурања накнаде пронашао кључ којим отвара европска врата Србији.⁷

Анексиона криза 1908. и неуспех око уједињења Србије и Црне Горе, није поколебало Миловановића, то је био страх великих сила а не Србије, он се окренуо на другу страну, ка Балкану, ка Отоманској империји.

Миловановић се стога одлучио на дипломатски маневар тако што је напустио све захтеве и ставио Србију под окриље великих сила. Крајем фебруара 1909. великим силама упућује следеће речи: „Ослањајући се на мудрост и коректност великих сила, Србија им без икакве резерве, као компетентном суду, препушта своју ствар не тражећи притом од Аустро-Угарске никакву накнаду... било територијалну, било економску, било политичку”. Управо ради свог народа, његове будућности и других јужних Словена, Србија је могла да покаже знак повлачења само и једино под притиском пријатељских сила на које ће пасти одговорност за признање пораза. Миловановић је знао да од препуштања аустроугарско-српског спора великим силама до капитулације није далеко. Услед тога је одмах кренуо у дипломатски герилски рат. Упутио је суву, али оштру ноту Бечу у одговору на Еренталов предлог да се обнове директни преговори, истичући да Србија не жели рат, али да пошто је босанско питање европско, не може да га решава сама са Бечом. Миловановић је желео да се у европским расправама што

⁷ Дејвид Мекензи - *Милован Миловановић, српски дипломата и правник*, Правни факултет Библиотека животопис, Београд, 2007, стр. 117.

више и што јаче нагласи српско питање. „Морамо наставити своју тактику и, маневришући, оставити Аустро-Угарску у неизвесности и несигурности”, записао је, додајући да је његов „план да се убрза дипломатска кампања на герилској основи против Аустро-Угарске избегавајући притом директан сукоб и раскид”.⁸

Миловановић је увидео да се Балкан, источно питање и проблем Отоманске империје, проблем великих сила а не само Русије, зато се он залагао за приступање Србије Тројном савезу, будућој Антанти.

Србија је већ од год. 1908. осетила да је у питању њена самосталност и уједињење целог Српства и Југословенства. Окружена скоро са свих страна од непријатеља, Србија је одабрала једини могући пут да спасе себе и националну идеју - она је „привезала свој мали чун за велики брод Тројног споразума”, како је тад говорио тадањи министар спољних послова Милован Миловановић. То треба нарочито подвући „за брод Тројног споразума”, а не једино Русије, јер није више у питању дотадања борба Аустро-Угарске и Русије за Балкан, него много већа и шира борба. Државама Хоенцолерна и Хабсбурга та мала Србија је постала велика сметња за њихово продирање на Исток где су их раширених рука очекивали тадањи њихови бугарски и турски пријатељи: краљ Фердинанд и Енвер-паша.⁹

Миловановић је хтео да у спољној политици Србије делује независно и од Николе Пашића, владе, краља Петра, у томе је доста успевао, мада је врло тешко објашњавати неке своје поступке и потезе.

Међутим, Миловановићев концепт да делује „слободних руку” у спољној политици био је повод за нападе из редова опозиције и за лоше расположење удружених странака, посебно у редовима радикала. Људи су од Миловановића очекивали непосредне резултате. Међутим, његова опрезна политика је морала да изазове разочарање. Оно што је било актуелно у тој политици, као што су напори за склапање споразума са Бугарском, морало је остати изван домаћаја јавности. У

8 Исто, стр. 127.

9 Никола Стојановић - *Србија и југословенско уједињење*, Политика а.д, Београд, 1939, стр. 7.

међувремену, Миловановићеви покушаји на свим странама стварали су утисак о неуспеху, док је јавно мњење тражило видљиве и опипљиве резултате. Миловановићева теза о томе да треба имати подједнако добре односе и са Турском и са Бугарском стварала је погрешан утисак да то није било само средство већ и циљ његове политике. „Наше руке су толико слободне да нико не жели да их ухвати”, жалио се противницима. Против такве политике дигла се права бура нарочито 1910. када је избила свађа са Портом око митрополита Вићентија и затворених српских школа у Турској. Миловановића су напали због попуштања Турцима. Његово правдање и истицање начела намештања подсећало је на одбрану професора права у тренутку када Србе у Турској прогањају и убијају. Опозиција је посебно критиковала стална Миловановићева путовања у иностранство. „Ни два месеца не може остати у земљи”, жалили су се у опозицији. Уместо да се посвети националној политици, Миловановић је у иностранству користио „свој лични шарм”. Радикалско-независна коалиција Пашићеве владе убрзо је наишла на тешкоће и на једној и на другој страни. Обе странке су настојале да задрже у влади посебну индивидуалност, што је убрзо почело да омета њихов даљи развој. Значајна питања која су довела до стварања коалиционе владе временом су изгубила значај тако да су биле све слабије споне које су две странке уједињавале. До свађе је најпре дошло унутар партијског вођства, а затим постепено преко вођства и у самој влади.¹⁰

Ту је дошао у сукоб са Пашићем и још неким личностима. Миловановић је сматрао да неки делови Македоније не могу бити препрека у стварању савеза с Бугарском.

У немогућности да настави борбу, Миловановић је решио да рашчисти ствари са Пашићем. Средином децембра 1911. сазвао је састанак у Београду са представницима радикала, независних и војске да би им изнео свој став, утврдио однос снага и поделио одговорност за даље уступке Бугарима. У случају сукоба на Балкану, истицао је, Србија не може остати у ваздуху, необезбеђена ни са бугарске, ни са аустроугарске стране. Албанска побуна ће довести Аустро-Угарску у Новопазарски санџак. Без подршке Бугарске Србија није

10 Исто као напомена 7.

у стању да се одбрани. Србија би могла бити присиљена да сама изазове догађаје и предузме акцију чим то дозволе опште прилике, али не би то смела учинити пре споразума са Бугарском. „Конечно, ако Бугари, разочарани у нас, не крену са нама и пређу на страну Аустро-Угарске, што би било и за њих лоше, али за нас фатално”. Из свих тих разлога Миловановић инсистира да се Кратово и Крива Паланка препусте Софији као неопходан услов за закључење споразума.

На састанку Миловановић је рекао: „Моје убеђење је одувек било да српско-бугарско савезништво представља први и најзначајнији споразум како за нашу, тако и за њихову будућност. Данас мање него икад не видим како иначе можемо обезбедити националну независност и даље остварење народних идеала”.¹¹

Миловановић је сматрао да је основа Балканског савеза споразум Србије и Бугарске, са чиме се није слагао Пашић, али је Миловановић наставио акцију самостално.

Пошто више није могао да оклева, одлучио је да даље ради на сопствену одговорност и 15. децембра шаље Спалајковићу упутство да попусти у спору око Кратова и Криве Паланке. Од тог тренутка Миловановић ради без договора са Пашићем.

Изгледало је да су Миловановићеви уступци отклонили и последње препреке закључењу српско-бугарског савеза. Међутим, на почетку 1912. ствари су се поново замрсиле, јер се бугарски министар војни Фичев супротставио томе да Струга припадне Србији. То је значило обнављање расправе о већ утврђеним границама на десној страни Вардара и Миловановић одбацује такав захтев. Пашић се поново умешао у преговоре, упозоравајући Хартвига да је такав бугарски захтев потпуно неприхватљив. И он и Миловановић су страховали да би руски војни изасланик у Софији пуковник Романовски могао, укључујући се у свађу, поднети властити предлог о граничним линијама. Међутим, његов предлог у јануару 1912. толико је закомпликовао и заоштрио ствари, да је руски изасланик писао из Софије влади у Петроград да су ствари нерешиве и преговори су под колапсом.¹²

11 Исто као напомена 7, стр. 122.

12 Исто, стр. 183.

Тако је дошло до Балканског савеза, једног од највећих дипломатских успеха Србије и велики лични успех М. Миловановића.

У октобру 1911. састају се Гешов и Миловановић и утврђују основне линије савеза. „Уговор о пријатељству и савезу” између Бугарске и Србије потписан је у Софији 29. фебруара (13 марта) 1912. У мају је склопљен грчко-бугарски „Уговор о савезу за одбрану”, у јуну је потписана српско-бугарска војна конвенција и закључен у Бечу усмени споразум између Црне Горе и Бугарске, а у другој половини септембра потписан је у Лозани споразум између Србије и Црне Горе.

Српско-бугарским уговором обе државе „гарантују једна другој државну независност и неповредност државне територије, и у том циљу се обавезују апсолутно и неограничено да притекну једна другој у помоћ целокупном својом снагом, ако би једна од њих била нападнута од једне или више страних држава”. У члану 2 уговора прописано је: „Обе уговорне стране обавезују се такође да притекну једна другој у помоћ целокупном својом снагом у случају, да ма која велика сила покуша да анектира, окупира или војнички заузме, ма и привремено, ма који део балканске територије, која се сада налази под турском влашћу, ако једна од њих сматра то као противно њеним животним интересима и као *casus belli*”. У тајном додатку овог уговора, у члану 1 предвиђена је могућност заједничке акције против Турске, ако у њој наступи стање које би угрожавало националне и државне интересе обеју држава или једне од њих, или ако би уопште дошла у питање територијална ликвидација Турске. У члану 2 извршено је разграничење сфера. Бугарска је признавала Србији област северно и западно од Шар-планине, а Србија Бугарској област источно од Родопа и реке Струме. Што се тиче територије између ових области, “ако се обе стране увере да је немогуће организовати је као аутономну област с обзиром на опште интересе бугарског и српског народа, или из којих других унутрашњих или спољних разлога”, одређена је једна линија, која полази од бугарско-турске границе северно од Криве Паланке и иде до Охридског језера. Србија се обавезала да не тражи ништа источно од те линије, а Бугарска се обавезала да прими ту границу „ако се руски цар, који ће бити умољен да реши арбитражом ово

питање, изјасни у корист ове линије”. У осталом, руском цару остављена је пуна слобода да доноси одлуку о подели ове спорне зоне. У војној конвенцији између Србије и Бугарске предвиђена је подробно војничка сарадња између ове две државе. Предвиђен је како случај напада Румуније и Турске на Бугарску, тако и случај напада Аустро-Угарске на Србију: „Ако Аустро-Угарска нападне Србију, Бугарска се обавезује да одмах објави рат Аустрији, и да пошаље у Србију војску, која не може бити мања од 200.000 војника, а која ће удружена са српском војском дејствовати дефанзивно или офанзивно против Аустро-Угарске. Бугарска је у истој обавези према Србији, ако Аустро-Угарска под ма каквим наговором, са пристанком или без пристанка Турске, пошаље своју војску у Новопазарски Санџак, и Србија буде принуђена да јој објави рат или да ради заштите својих интереса упути своју војску у Санџак, и тиме изазове оружан конфликт са Аустро-Угарском”. Војна конвенција је предвиђала и случај заједничког напада на Турску, и Бугарска се обавезивала да пошаље на вардарско војиште 100.000 људи.¹³

Да је Миловановић остао жив, можда би исход Првог Балканског рата био повољнији за Србију и можда не би дошло до трагичног Другог Балканског рата 1913. када је Турска повратила Једрене.

У сваком случају Милован Миловановић представља једну од најсветлијих личности нове српске историје.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђоровић, Владимир, *Историја Срба*, Дом и школа, Београд, 2003.
- Мекензи, Дејвид, *Милован Миловановић, српски дипломата и правник*, Правни факултет, Библиотека животопис, Београд, 2007.
- Пржић, Илија, *Спољашња политика Србије*, Политика а.д, Београд, 1939.

13 Илија Пржић, *Спољашња политика Србије*, Политика а.д, Београд, 1939, стр. 148-149.

- Раденковић, Ђорђе, *Пашић и Србија*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997.
- Станојевић Станоје, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, Књ. 2, И-М, Библиографски завод, Загреб, 1927.
- Стојановић, Никола, *Србија и југословенско уједињење*, Политика а.д, Београд, 1939.

Branko Nadoveza, Miodrag Perić

MILOVAN MILOVANOVIĆ AS A DIPLOMAT

Resume

Milovan Milovanovic was one of the most successful and educated Serbian politicians and diplomats in its history. He is the creator of the Balkan Alliance, which liberated Southern and Old Serbia. He was for an inviolable alliance with Russia and for a pragmatic relationship with the Western powers. Milovan Milovanovic is primarily the creator of the Balkan Alliance, Serbia's greatest diplomatic success. He led Serbia's rational and pragmatic foreign policy and its diplomacy. He realized that Serbia could not stand alone against the Western powers, especially against Austria-Hungary. Therefore, he turned definitely to the Eastern question and the liberation of Old and Southern Serbia. He considered relations with Bulgaria crucial for the Balkan Alliance and was in favor of maximum concessions to Bulgaria. As a politician and diplomat, he pursued a combination of war and peace. He believed that Serbia had only one friend - Russia. His untimely death deprived Serbia of a remarkable politician in later tumultuous events.

Keywords: Milovan Milovanović, Balkan Union, Serbia, Bulgaria, Russia, Turkey, diplomacy, politics.

* Овај рад је примљен 15. фебруара 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. фебруара 2020. године.